

**TURKISTON GENERAL-GUBERNATORLIGI DAVRIDA MAORIF
TIZIMIDAGI ISLOHATLAR**

Rasulov B.G‘.

O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti
Boshlang‘ich ta’lim va gumanitar fanlar fakulteti
Ijtimoiy-gumanitar fanlar kafedrası o‘qituvchisi

Annotatsiya

Ushbu maqolada Turkiston general-gubernatorligi davrida maorif sohasida olib borilgan islohatlar haqida ma’lumot berilgan.

Kalit so‘zlar: Turkiston, 1884-yil, Fon Kaufman, Rozenbax, Aleksandr II, Rus-tuzem maktabi, Finlandiya, XIX asrning 2-yarmi, 1874-yil, 1875-yil, M.I.Borodovskiy, A.L.Kun, M.Terentyev, S.M.Geramenitskiy.

Abstract: This article provides information about the reforms carried out in the field of education during the period of the Turkestan Governor General.

Key words: Turkestan, 1884, Von Kaufman, Rosenbach, Alexander II, Rus-tuzem school, Finland, 2nd half of the 19th century, 1874, 1875, M.I. Borodovsky, A.L. Kuhn, M. Terentyev, S. M. Geramenitsky

Bugungi kunda yurtimizda maorif sohasida tub yangilanishlar va islohatlar amalga oshirilmoqda, bundan ko‘zlangan asosiy maqsad etuk bilimli, jahonning rivojlangan davlatlari yoshlari bilan har sohada bellasha oladigan barkamol avlodni tarbiyalashdan iboratdir, buning uchun mamlakatimizda ta’lim sohasini rivojlantirish uchun barcha sharoitlar yaratilmoqda. Muhtaram yurtboshimiz doimo yoshlar bilan uchrashuvida uchinchi renessansni barkamol va har tomonlama bilimli yoshlar bilan qurishni ta’kidlab keladi, zero birinchi va ikkinchi renessansni yaratib, dunyoga mashhur bo‘lgan ota-bobolarimizga munosib bo‘lish har bir yosh yigit-qizlarimizning burchidir. Hozirgi kunda yurtimizda ta’lim sohasida yuksak natijalarga erishayotgan jahonning ko‘plab davlatlari bilan hamkorlik aloqalari amalga oshirilmoqda.

Jahonda o‘z ta’lim tizimiga ega bo‘lgan va yuqori natijalarga erishayotgan Finlandiya ta’lim modullaridan andoza olgan holda yoshlarimizga zamon talablari asosida ta’lim berilmoqda. Ko‘plab yoshlarimiz Finlandiya ta’lim tizimini o‘rganish uchun stajyor sifatida malaka oshirib, yurtimiz ta’limiga katta hissa qo‘shib kelmoqdalar. Maktabdagi boshlang‘ich sinflar uchun rivojlangan davlatlar moduli asosida darsliklar tayyorlanmoqda, bu esa o‘sib ulg‘ayib kelayotgan farzandlarimizning STEAM fanlar, chet tili va boshqa ko‘plab fundamental fanlarni o‘rganish orqali dunyoning nufuzli oliy o‘quv yurtlarida o‘qib mamlakatimiz rivojiga ulkan hissa qo‘shadi, albatta.

Yurtimizning maorif tizimi tarixi ming yilliklarga borib taqaladi, bu sababdan mamlakatimiz ta’lim sohasini Chor mustamlakachilik davridagi ahvolini o‘rganish muhim omillardan biri hisoblanadi. Zero moziyga qaytib ish ko‘rmoq xayrlidir [2, – B. 3.]

XIX asr ikkinchi yarmida yurtimiz Chor mustamlakachilari tomonidan bosib olingandan so‘ng qolgan sohalar kabi ma’orif tizimini isloh qilishga katta ahamiyat berildi, chunki mustamlakachilik hukumronligini mustahkamlash, mahalliy bolalarni

rus ma'naviyati va ta'lim tizimi bilan qamrab olish asosiy maqsad qilib qo'yilgan.

Mustamlakachilikning dastlabki kunlaridan boshlab ta'lim sohasini isloh qilishga e'tibor qaratilib, hududda tashkil etilayotgan ta'lim muassasalarini boshqarishning yagona tizimi shakllantirildi. Bundan ko'zlangan asosiy maqsad boshqaruvni qulaylashtirish, hukumron doira manfaatlariga xizmat qildirish edi. Ta'lim sohasi dastlab Turkiston general-gubernatorligi harbiy boshqaruvi qo'lida bo'lgan. Sibir general-gubernatorligi namunasida tashkil qilingan o'quv bo'limi va 1875-yilgacha bevosita general-gubernatorlik tasarrufida bo'lgan [6, – B. 12.].

Ta'lim muassalari 3 bo'limdan tashkil topgan general-gubernatorlikning 2-bo'limiga bo'ysungan bo'lib, darstlab general-gubernator huzuridagi mas'ul rahbar, 1874-yildan esa Yettisuv viloyati o'quv mudiri tomonidan boshqarilgan. Mustamlaka hukumati Turkiston maorif tizimini boshqarish va nazorat qilishga doir bir qator qaror va dasturlarni ishlab chiqdi. Ularning mohiyati va davriy xususiyatini hisobga olgan holda quyidagi davriy bosqichlarga ajratish mumkin:

Birinchi bosqich – General-gubernator K.P.Kaufman (1867-1882) boshqaruvi davri.

Ikkinchi bosqich – General-gubernator N.O.Rozenbax (1884-1889) boshqaruvi davri.

Uchinchi bosqich – “Andijon qo'zg'aloni”dan keyingi davri.

To'rtinchi bosqich – 1905-1907-yillardagi birinchi rus inqilobidan keyingi davri. [6, – B. 13.]

Turkiston zamini XIX asr 3-choragidan Chor podsholigining qaramliligiga aylana boshlagandan so'ng o'lka ma'muriyati mustamlakachilik siyosatini amalga oshirish uchun tub erli aholidan o'zlariga xizmat qiladigan vositachi-amaldorlar tayyorlash maqsadida rus tuzum maktablarini ochishga harakat boshladi.

Bu davrda o'lkada ta'lim muassasalari hisoblangan eski maktablar va madrasalar faoliyat ko'rsatayotgan bo'lib, asosan diniy ta'lim berilar, shu bilan birga, milliy an'analar va urf-odatlar o'rgatilar edi. Bularni sinchkovlik bilan o'rganib chiqqan mustamlakachilar maktablarning o'zlari uchun naqadar xavli ekanligini anglagan holda goh ochiqcha, gohida zimdan qarshilik qilib kelmoqda edi. Milliy maktablarning ruslashtirish siyosatiga xalal bermasligi uchun o'z dasturlarini ishlab chiqish masalasiga katta e'tibor qaratdi.

Chor hukumatining O'lkadagi mamurlaridan biri hisoblangan Fon Kaufman bu borada jon kuydirib faoliyat ko'rsatdi.

1871-yilda Kaufmanning tashabusi bilan ta'lim sohasini isloh qilish va tshkil etish borasida general-gubernatorning maxsus bo'limi kotibi M.I.Borodovskiy boshchiligida alohida kommissiya tuzildi, kommissiya tarkibiga general-gubernatorning maxsus topshiriqlarini bajaruvchi sharqshunos olim A.L.Kun, ilgari samarqandda yashagan kapitan, M.Terentyevlar kiritildi. M.Terentyev, mustamlaka hokimiyatining ko'zga ko'ringan arbobi, shuningdek Turkiston tarixiga oid ko'plab asarlar muallifi hisoblanadi. [5, – B. 151.]

Kommissiya tomonidan ishlab chiqilgan loyiha shunchaki rus bolalari uchun emas, balki ko'p milatli mahaliy aholining bolalari va kattalarining bir qismi uchun xalq ta'limini tashkil etish masalasiga bag'ishlangan edi. 1873-yilda kommissiya o'lkadagi ta'lim tizimini boshqarishga oid loyihani K.P.Kaufmanga topshiradi.

Loyihaga ko'ra; birinchidan – o'quv ishlarini rivojlantirish va yangi rus hukumatiga xayrixoh bo'lgan kadrlarni tayyorlash;

Ikkinchidan – diniy ta'limga aralashmaslik, lekin ular ustidan nazoratni susaytirmaslik belgilangan edi.

Ushbu loyihag biroz o'zgartirish kiritilib 1875-yil 17-mayda Aleksandr II tomonidan maqullandi [5, – B. 152.]

1880-yilda Imperiya Davlat Kengashida Turkistondagi mahalliy aholi bolalarini ruslar bilan birgalikda o'qitish masalasi ko'rilganda Turkiston aholisining «savdo-sotiq, dehqonchilikda suyagi qotganligi va yuvosh tabiati» ta'kidlanib, ularning «imperiyadagi boshqa musulmonlardan keskin ajralib turishlari» qayd qilinadi. Davlat Kengashining bu qarori Kaufman tomonidan qo'llabquvvatlanadi. Kaufman «ruslar va tub aholining bolalarini birgalikda tarbiyalash» masalasini ko'taradi. U musulmon va rus maktablarining ajralib turishi iqtisodiy va siyosiy jihatdan zararli deb hisobladi. [7, – B. 231.]

1884 yil may oyida Turkistonning yangi general-gubernatorligiga N.O.Rozenbax tayinlangandan so'ng, birinchi navbatda, rus muhojirlari bolalarining ta'limini tashkil etishniga harakat qilindi, islohatni mohiyati shundan iborat ediki, mahalliy aholining bolalari etarli darajada ma'lumotga ega emasligi, shuning uchun ularni gimnaziya, va boshqa o'quv yurtlarida o'qitishi takidlangan. Shu bilan bir qatorda, bu erda istiqomat qilib kelayotgan kazaklar va metropoliyadan kelgan boshqa muhojirlarning ham farzandlari uchun boshlang'ich maktablar tashkil etilishi kerak edi. Shu sababdan, o'quv dasturi ishlab chiqildi [5, – B. 166.]

General-gubernator Rozenbax, 1884-yilda Toshkentda rus tuzum maktabini ochdi, maorif vakillari hisoblangan Ilminskiy va Delyanovning e'tirozlariga qaramay, 1884 yilda qozoq tilini o'qitish dasturidan chiqarib tashladi faqat mahalliy millat bolalari uchun o'zbek va tojik tillarida dars berish o'quv dasturida qoldi. Bundan tashqari, hokimiyat mustamlakachilik siyosati nuqtai nazaridan nomaqbul deb hisoblagan tatar o'qituvchilarini maktablardan, madrasalardan va Turkistonning qo'shma maktablaridan quvib chiqarila boshladilar. [5, – B. 169.]

Chor Rossiyasining ma'murlari aholini ruslashtirish, rus madaniyati va ilm fanini mahalliy aholining bolalariga o'rgatish maqsadida muhim vazifalar belgilab olgan bo'lib, o'lkada tashkil etilgan rus-tuzum maktablari uchun rus tilini o'qitish bo'yicha maorif tizimi amaldoridan S.M.Geramenitskiyning qo'llanmasi asosida quyidagi dasturlar ishlab chiqilgan:

1-yilda; o'quvchilarga kundalik ishlatiladigan so'zlarni og'zaki o'rgatishga etibor berilgan masalan inson tana a'zolarining rus tilida aytilishi, 10 gacha sanash, kiyim kechaklarni, uy anjomlarni, uy hayvonlarni, hafta kunlari kabi so'zlarni ruscha aytilishi o'rgatilgan bundan tashqari rus alifbosini o'rganish, og'zaki o'rganilgan ruscha so'zlarni ishlatgan holda o'qish va yozish mashqlari amalga oshirgan.

2-yilda; o'quvchilar o'rgangan ruscha so'zlar yordamida maqollarni o'qish, ma'nosini chiqarish, hikoyalar o'qish va yozish ko'nikmalari shakillantirilgan.

3-yilda; imlo qoidalarini o'rganish.

4-yilda; kengroq hikoyalar o'qish va qayta yozish, Rossiyaning qisqacha geografiyasi bilan tanishish, Turkistonning geografiyasi bilan batafsil tanishish, eng muhimi imlo qoidalariga amal qilgan holda kengroq mavzudagi dektant yozish kabi

vazifalarni bajarishgan. [3, – B. 6-7.]

Rozenbax general-gubernatorligi davrida o'lkaning mahaliy aholisini farzandlarini o'qitish sohasida mustamlakachilik hokimiyatining ruslashtirish va musulmonlarga qarshi amaliyotining haqiqatan ham jiddiy vositasi rus-tuzum maktablar edi. Dastlab rus muhojirlari va Markaziy Osiyo mahalliy millatiga mansub bolalar bilan rus kelgindilarining farzandlari bilan birga o'qitish uchun qo'shma maktab ta'limi rejasi, hududning birinchi general-gubernatori fon Kaufmanga tegishli edi. U bu masalani mahalliy aholini ruslashtirish, uning yosh avlodlarini barcha ruslarga sig'inish ruhida tarbiyalash, shuningdek, musulmon ta'lim muassasalari ta'sirini zaiflashtirishning eng muhim vositasi sifatida qaragan. Shuning uchun Kaufman davrida va uning tashabbusi bilan, madrasa bitiruvchilarini davlat xizmatiga qabul qilish taqiqlandi, hatto o'z farzandlarini rus maktabiga beradigan mahalliy aholining vakillarini moddiy rag'batlantirish va ko'chmanchi bolalar uchun bepul internatlar yaratish choralari ko'ri boshlandi. aholi, shuningdek, rossiyaparast mahalliy boylarning ko'magi bilan madrasada dunyoviy fanlarni o'qitish dastur qisqartirildi.

Bu davrda olib borilgan ta'lim sohasidagi islohatlar yani rus-tuzum maktablarining birdaniga mahalliy aholi tomonidan ijobiy qabul qilinmaganligini Turkiston xalq ta'limi tarixini tadqiqotchi K.E.Bendrikov to'g'ri qayd etgan. Uning yozishicha, "Turkiston xalqlarining rus maktablariga salbiy munosabatining asosiy sababi shu ediki, chorizmning mustamlakachilik zulmida, maktablarni rus tilida bolishi, rus maktabini ruhsiz amaldorlar boshqarganida, mahalliy xalqlarning milliy madaniyati amaldorlari tomonidan kamsitilganlikda..." deya ta'kidlaydi. [4, – B. 180-181.]

Haqiqatdan ham dastlabki o'n yil davomida rus-tuzem maktablariga aholining ko'pgina qismi ishonchsizlik bilan qarardi va ba'zi joylarda bunday maktablarga bolalami to'plash ishi juda ko'p qiyinchiliklar bilan o'tar edi. O'qituvchilar bunday tipdagi maktablarda ishlash uchun etarli tajribaga ega emas edilar. Yaxshi darsliklar ham yo'q edi. Rus tiliga o'rgatishda tarjima qilish metodi qo'llanilar, og'zaki nutq mashqlari kam o'tkazilardi [1, – B. 68.]

1881-yildan 1914-yilgacha hozirgi O'zbekiston hududida bor-yo'g'i 160 ta rus-tuzem maktabi (135 ta boshlang'ich maktab, 13 ta yuqori boshlang'ich va 12 ta o'rta maktab) ishlab turgan, ularda 18 ming bola o'qigan, shundan qariyb 5000 tasi mahalliy millatlarning bolalari bo'lganligi yuqoridagi fikrimiz dalilidir. [1, – B. 68.]

Chor Rossiyasi ma'murlarining Turkiston o'lkasida erli xalq vakillarini qorong'ilik zulmat va zabunlikda saqlashga qaratilgan mustamlakachilik va zo'rlik siyosatiga qaramasdan XIX asrning oxiri XX asr boshlarida o'lkada milliy maorif, fan va madaniyat taraqqiyoti to'xtab qolgan emas. Ammo ushbu masalada ham Sovet hokimiyati yillarida kommunistik mafkura ta'siri ostida manqurtlik va qullarcha tobelik dunyoqarashida shakllangan mahalliy olimlar o'z asarlarida chorizm davrida yuritilgan maorif, fan va madaniyat sohasidagi siyosatni ko'pirtirib maqtadilar.

Haqiqatni ko'ra olgan va o'lkaning tarixini yaxshi bilgan Chor hukumatining bir qancha amaldorlari va olimlari to'g'risini o'z qaydnomalarida, yurtimizning ilm- fan sohasida erishgan yutuqlariga to'g'ri baho bera olgan edi. Masalan tarixchi olim Pyotr Geronovich Kim o'zining "Uydirma va haqiqat" maqolasida o'zimizdan chiqqan

“olimlar”ga qonuniy savol bilan murojaat qilib: Xo‘sh, savodsiz xalq butun dunyo xalqlarining faxr-u iftixoriga aylangan Samarqand, Buxoro, Xorazm, Toshkent va Xivadagi Go‘ri Amir, Shohi Zinda, Bibixonim kabi koshonalarni va boshqa ko‘plab osori-atiqalami qanday qilib bunyod etgan ekan? Savodsiz xalq qay yo‘l bilan jahonga Ibn Sino, AI-Xorazmiy, Beruniy kabi olamga mashhur allomalarni etkazib herdi ekan? Savodsiz xalq Navoiy Ulug‘bek Forobiy, Jomiy va boshqa ko‘plab shoir-u fozillari bilan olamga dong taratganining siri nimada? Furqat, Muqimiy, A.Avloniy, M.Behbudiy kabi mioglab ma‘rifatparvarlari bo‘lgan xalqning savodsizligiga ishonish mumkinmi? [7, – B. 222.] deya takidlaydi.

Shuningdek mashhur rus olimlaridan akademik V.V.Bartold, A.D.Middendorf, sayyoh olim A.L.Fedchenko, sharqshunoslardan V.P.Nalivkin, A.L.Kun va boshqalar o‘lkadagi maorif taraqqiyotiga yuqori baho berganlar, xalqimizning madaniyatiga hayron qolganlar va uni olqishlaganlar. Darhaqiqat yurtimizda yashab ijod qilgan buyuk allomalarimiz, nafaqat o‘z davrida kiyengi davrlarda ham yaratgan ilmiy merosi o‘z qadrini zaracha yo‘qotgan emas.

Adabiyotlar

1. Abdullayeva M., Asqarova O‘. Ta’lim tarixi. “Marifat” nashriyoti – Toshkent, 2013.
2. Abdulla Qodiriy. O‘tgan kunlar. – T.: Tafakkur, 2010.
3. Бобровников Н.А.Русско-туземные училища, мектебы и медресы Средней Азии. С.Петербург 1913
4. Бендриков К. А. Очерки по истории народного образования в Туркестане. Москва 1960.
5. Исхаков Ф. Национальная политика царизма в Туркестане (1867-1917) Тошкент 1997.
6. S. Muhiddinov, XIX asr 2-yarmi-XX asr boshlarida Samarqand viloyati maorifi, Samarqand-2022.
7. Shamsutdinov R., Karimov Sh., Ubaydullayev O‘. Vatan tarixi (XVI-XX asr boshlari) ikkinchi kitob , T., 2010.
8. Qaxor ogli, Xoliqulov Muhammad. "IDEOLOGICAL AND THEORETICAL BASIS OF SUFISM." *BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY JURNALI* (2022): 389-393.
9. Ro‘zimurodov, S.M., Ro‘zimurodov O.M. “Global muhitda yoshlarni sog‘lom va barkamol tarbiyalashda mahallaning o‘rni”. *Indiana gumanitar va ijtimoiy fanlar jurnali* 2.12 (2021): 1-3.
10. Яхшиликков, Ж. Я. "КОРРУПЦИЯ И ПРЕСТУПНОСТЬ, РОДСТВЕННЫЕ УЗЫ, МЕСТНИЧЕСТВО И НАЦИОНАЛИЗМ–УГРОЗА, КОТОРАЯ ПРЕПЯТСТВУЕТ РАЗВИТИЮ ОБЩЕСТВА." *Theoretical & Applied Science* 1 (2019): 181-186.
11. Джураев, Л. Н. "ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ КУЛЬТУРЫ В ЭКОНОМИЧЕСКОМ МЫШЛЕНИИ МОЛОДЕЖИ." *Известия Института философии, политологии и права имени А. Баховаддинова Национальной академии наук Таджикистана* 4 (2020): 92-97.